

ΨΗΦΙΑΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Θωίδου Ε.¹, Φουτάκης Δ.²

¹ Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων,
Ερευνητική Μονάδα Χωρικής Ανάπτυξης

² Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Σερρών και Ερευνητική Μονάδα Χωρικής Ανάπτυξης ΑΠΘ

Περίληψη

Η ψηφιακή διακυβέρνηση αναπτύσσεται ταχύτατα τα τελευταία χρόνια με την αξιοποίηση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών. Στον αστικό χώρο ξεκινώντας από ψηφιακές εφαρμογές για τη βελτίωση των υπηρεσιών του δημόσιου τομέα προς τους πολίτες και τις επιχειρήσεις, μπορεί να εκτείνεται στην υποστήριξη συμμετοχικών και «διαδραστικών» διαδικασιών μεταξύ των φορέων και των ατόμων που συμμετέχουν στον σχεδιασμό και στις διαδικασίες της αστικής ανάπτυξης. Η λειτουργία αυτή μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο των μορφών χωρικής διακυβέρνησης που εμφανίζονται στα αστικά κέντρα ως ένας διαφοροποιημένος τρόπος ρύθμισης των προβλημάτων. Παράλληλα ο αστικός χώρος χαρακτηρίζεται από ένταση και πολυπλοκότητα των προβλημάτων περιβάλλοντος και κοινωνικής συνοχής και συχνά από κατακερματισμό των πολιτικών, ενώ ταυτόχρονα αναβαθμίζεται η σημασία του για την ανάπτυξη και την απασχόληση. Το άρθρο διερευνά τη δυνατότητα της ψηφιακής διακυβέρνησης να συμβάλει στη συνέργια των πολιτικών και τη συμμετοχή των πολιτών κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της αστικής ανάπτυξης. Ταυτόχρονα εντοπίζει τους όρους και τις προϋποθέσεις αυτής της λειτουργίας στο πλαίσιο της πρόωξης της βιωσιμότητας και της κοινωνικής συνοχής.

ELECTRONIC GOVERNANCE IN URBAN AREAS: POTENTIALITIES AND PRECONDITIONS FOR URBAN GOVERNANCE

Thoidou E.¹, Foutakis D.²

¹Aristotle University of Thessaloniki, Department of Architecture,
Spatial Development Research Unit

²Technological Educational Institution of Serres and Spatial Development Research Unit AUTH.

Abstract

The last decades have witnessed the very rapid progress of electronic or digital governance. At the urban level especially e-governance covers a wide range of applications which range from the improvement of the services provided by the public sector to the enhancement of participatory and interactive procedures involving bodies and individuals concerned with urban planning policies and practices. Such a function might be considered in the context of the new emerging forms of urban governance which represent differentiated means of dealing with urban issues. On the other hand urban areas experience an intensification of environmental and social cohesion problems, and a fragmentation in the way in which urban policies are often exercised, while at the same time the significance of the role attributed to urban areas themselves in promoting development and employment is enhanced. This paper examines e-governance in respect of its potential to contribute to the synergy among urban policies and to the participation of citizens in the planning and implementation of these policies. Finally it correlates the terms and conditions of this function with the principles of sustainable development and in particular social cohesion.

Λέξεις κλειδιά: ψηφιακή διακυβέρνηση, χωρική διακυβέρνηση, βιώσιμη αστική ανάπτυξη.

Key words: electronic governance, spatial governance, sustainable urban development.

1. Εισαγωγή

Από τη δεκαετία του 1990 η Κοινωνία της Πληροφορίας (ΚΤΠ) που βασίζεται στις δυνατότητες και τη ραγδαία ανάπτυξη των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), αποτελεί έναν γενικευμένο στόχο πολιτικής για τον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, με συνέπειες όχι μόνο για την οικονομία και την κοινωνία, αλλά και τον χώρο (Castels, 2000). Για τον δημόσιο τομέα η εξάπλωση της χρήσης των ΤΠΕ αναδεικνύει νέους τρόπους λειτουργίας του και επικοινωνίας με τους πολίτες και τις επιχειρήσεις μέσω της ψηφιακής (ή ηλεκτρονικής) διακυβέρνησης, μέσα σε ένα πλαίσιο επανακαθορισμού των ρόλων τους. Αν και η ψηφιακή διακυβέρνηση είναι πλέον ένας ευρύτατα διαδομένος όρος, έχει ανάγκη σαφούς προσδιορισμού με βάση τη σχέση της με τη δημόσια διοίκηση και τις νεοεμφανιζόμενες μορφές της διακυβέρνησης.

Το ίδιο διάστημα για τον αστικό χώρο διαμορφώνεται μια νέα αναπτυξιακή δυναμική στο πλαίσιο αφενός της παγκοσμιοποίησης και αφετέρου της ανάδειξης του τοπικού επιπέδου, ενώ το αίτημα για βιώσιμη αστική ανάπτυξη γίνεται επιτακτικό εξαιτίας της όξυνσης των προβλημάτων περιβάλλοντος και κοινωνικής συνοχής. Καθώς ο ρόλος του κεντρικού κράτους υποχωρεί, διαφοροποιημένες μορφές χωρικής διακυβέρνησης εμφανίζονται για τη ρύθμιση των προβλημάτων και την προώθηση της ανάπτυξης στα αστικά κέντρα. Από την πλευρά των πολιτικών αστικής ανάπτυξης και του χωρικού σχεδιασμού / προγραμματισμού ειδικότερα, η έμφαση δίνεται στον στρατηγικό χαρακτήρα, στις διαδικασίες και στο πλαίσιο του σχεδιασμού (Healey, 1997). Παράλληλα οι εφαρμογές των ΤΠΕ στον αστικό χώρο παρέχουν ένα ευρύ φάσμα δυνατοτήτων που μπορούν να συνοψιστούν με τον όρο ψηφιακή πόλη (Nunes, 2005), στις οποίες εντάσσεται και η αστική ψηφιακή διακυβέρνηση.

Στην Ελλάδα, όπου έχει ήδη ξεκινήσει η υλοποίηση προγραμμάτων για την προώθηση της ΚΤΠ κυρίως στο πλαίσιο των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το βάρος δίνεται στα ζητήματα των υποδομών και της πρόσβασης για το σύνολο της χώρας, ενώ η τοπική εξειδίκευση και η προώθηση μορφών αστικής ψηφιακής διακυβέρνησης είναι ένα θέμα προς διερεύνηση.

Το άρθρο εξετάζει τη δυνατότητα της ψηφιακής διακυβέρνησης να συμβάλει στη συνέργια των πολιτικών και τη συμμετοχή των πολιτών κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της αστικής ανάπτυξης στο πλαίσιο της προώθησης της βιωσιμότητας και της κοινωνικής συνοχής. Στο δεύτερο μέρος που ακολουθεί επιχειρείται ο προσδιορισμός της ψηφιακής διακυβέρνησης ενώ το τρίτο μέρος αναφέρεται στα δύο πλαίσια στα οποία αυτή εντάσσεται, τη διακυβέρνηση και την Κοινωνία της Πληροφορίας, καθώς και στα χαρακτηριστικά της αστικής ψηφιακής διακυβέρνησης. Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζεται το ευρωπαϊκό πλαίσιο και η ελληνική εμπειρία με βάση τις σχετικές στρατηγικές. Τέλος συνοψίζονται ορισμένες δυνατότητες και προϋποθέσεις για την αστική ψηφιακή διακυβέρνηση.

2. Ψηφιακή διακυβέρνηση: οριοθετήσεις και περιεχόμενο

Συχνά ο όρος χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει όλες τις λειτουργίες και τις υπηρεσίες του δημόσιου τομέα οι οποίες πραγματοποιούνται με ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας, ξεκινώντας από την απλή παροχή πληροφοριών έως την υποστήριξη διαδραστικών διαδικασιών και, ακόμα, της συμμετοχής των πολιτών και των τοπικών φορέων στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων (για τα στάδια ανάπτυξης *e-government*, βλ. στο EC, DG INFSO, 2005: 7). Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει μια διάκριση μεταξύ της *ψηφιακής διοίκησης* και της *ψηφιακής διακυβέρνησης (e-government / e-governance)* που αντιστοιχεί

σε μεγάλο βαθμό στη διάκριση μεταξύ κυβέρνησης (με την έννοια της διοίκησης και πιο γενικά της εκτελεστικής εξουσίας) και διακυβέρνησης. Με την ψηφιακή διακυβέρνηση δηλαδή, ως έναν βαθμό, υποστηρίζονται διαδικασίες που εντάσσονται στο πλαίσιο της διακυβέρνησης, η οποία εκφράζει μια διαφοροποιημένη θεώρηση του ρόλου του κράτους και της κυβέρνησης.

Σύμφωνα με τα επίσημα κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), *e-government* είναι «η αξιοποίηση των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών στις δημόσιες διοικήσεις, σε συνδυασμό με οργανωτικές αλλαγές και νέες δεξιότητες, ώστε να βελτιωθούν η παροχή υπηρεσιών και οι δημοκρατικές διαδικασίες καθώς και να ενισχυθεί η υποστήριξη των πολιτικών που ασκεί το δημόσιο» (ΕΕΚ, 2003: 8). Κατά έναν άλλο ορισμό (Silcock, 2001: 88) πρόκειται για τη «χρήση της τεχνολογίας για την προώθηση της πρόσβασης σε και της παροχής των υπηρεσιών της κυβέρνησης προς τους πολίτες, τις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους .. Η σχέση μεταξύ τους δεν είναι πλέον ένα μονόπλευρο ζήτημα 'εμείς εναντίον αυτών'. Αφορά κυρίως τη δημιουργία μιας εταιρικής σχέσης μεταξύ των κυβερνήσεων και των πολιτών».

Η ψηφιακή διακυβέρνηση θεωρείται «ένας τρόπος για την επίτευξη περισσότερο ανοικτής, διαφανούς, περιεκτικής και παραγωγικής δημόσιας διοίκησης ... Η ενθάρρυνση της οργανωτικής καινοτομίας και η αναβάθμιση της γνώσης θα οδηγήσει σε καλύτερες και πιο αποτελεσματικές υπηρεσίες και στην ισχυροποίηση του δημοσίου υπαλλήλου και του πολίτη στο αντικείμενό του / της, υποστηρίζοντας σύνθετες διαδικασίες λήψης αποφάσεων και συνεργασία» (Thorleifsdottir *et al.*, 2004: 12). Σε σύγκριση με το *ψηφιακό εμπόριο (e-commerce)* που ξεκινά από τις επιχειρήσεις, η ψηφιακή διακυβέρνηση επικεντρώνεται, ή θα έπρεπε να επικεντρώνεται στον πολίτη, αν και η αποτελεσματικότητα και η ποιότητα των υπηρεσιών έχουν σημασία και στην περίπτωση της (Paskaleva –Shapira, 2006: 182-183).

Είναι φανερό πως η ψηφιακή διακυβέρνηση, πέρα από την πολιτική της διάσταση, εμπεριέχει τεχνικές, οικονομικές, κοινωνικές διαστάσεις, όπως και η Κοινωνία της Πληροφορίας στην οποία εντάσσεται (Martin, 2005). Σε αυτήν συνδυάζονται οι δυνατότητες των ΤΠΕ με τις αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι σχέσεις δημόσιου – ιδιωτικού στις σφαίρες της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής. Η ΚΤΠ από τη μια και η διακυβέρνηση από την άλλη θέτουν σε μεγάλο βαθμό τις παραμέτρους για την ψηφιακή διακυβέρνηση. Στις πόλεις οι μορφές αστικής διακυβέρνησης διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο για την αστική ψηφιακή διακυβέρνηση, η οποία ταυτόχρονα αναπτύσσεται και σε σχέση με τις δυνατότητες που παρέχουν οι ΤΠΕ.

3. Μορφές διακυβέρνησης και η Κοινωνία της Πληροφορίας στον αστικό χώρο

Γενικά η διαφοροποίηση του παραδοσιακού ρόλου του κράτους οδηγεί στη χρήση του διαφοροποιημένου όρου της διακυβέρνησης αντί της κυβέρνησης. Σύμφωνα με τις ερμηνείες που παρουσιάζονται από τους Βασενχόβεν και Σαπουντζάκη (2005: 2), στην τελευταία κύριο ρόλο έχει το κράτος το οποίο θέτει και τους κανόνες για τη συμμετοχή των υπολοίπων φορέων και ατόμων σε ένα ιεραρχικό σύστημα σχέσεων. Για τη διακυβέρνηση θεωρείται ότι οι σχέσεις δεν είναι ιεραρχικές και οι νέοι δρώντες έχουν ισότιμη συμμετοχή «στην παραγωγή πολιτικών και κανόνων ρύθμισης της οικονομίας και της κοινωνίας» (δ.π.).

Στον αστικό χώρο ειδικότερα, καθώς συνδυάζονται οι αλλαγές στη σφαίρα της οικονομίας και των θεσμών, νέου τύπου προβλήματα, νέα δυναμική αλλά και ένας διαφοροποιημένος τρόπος αντιμετώπισής τους εμφανίζεται. Νέες μορφές πολυεπίπεδης διακυβέρνησης ασκούνται ως αποτέλεσμα της υποχώρησης των ρυθμιστικών – παρεμβατικών λειτουργιών του κράτους (Γετίμης και Καυκαλάς, 2003; Καυκαλάς, 2006). «Βασικό χαρακτηριστικό τους είναι η εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα στις δημόσιες πολιτικές που πριν ασκούσαν αποκλειστικά από την Τοπική Αυτοδιοίκηση ή από αποκεντρωμένους θεσμούς του κράτους» (Γετίμης, 2000: 474).

Για τον χωρικό σχεδιασμό το μοντέλο του ορθολογικού, αναλυτικού - καθολικού σχεδιασμού και της ιεραρχικής από τα πάνω διαδικασίας που καταλήγει σε αποφάσεις και σχέδια «προς εκτέλεση» έχει προ καιρού αμφισβητηθεί και η βαρύτητα μετατοπίστηκε προς τη διαδικασία του σχεδιασμού (Neuman, 1999). Από τη δεκαετία του 1990 επιδιώκεται να ξεπεραστεί ο κατακερματισμός των πολιτικών και των παρεμβάσεων που επικράτησε κατά τη δεκαετία του 1980 (Healey, 1997). Ο σχεδιασμός του χώρου αποκτά στρατηγικό χαρακτήρα και αναλαμβάνει τον ρόλο του συντονισμού, της διαπραγμάτευσης και της διευκόλυνσης υλοποίησης πρωτοβουλιών διαφορετικών δρώντων. Ο συντονισμός των πολιτικών και πιο γενικά η χωρική τους ολοκλήρωση καθώς και η συνεργασία των φορέων προβάλλεται ως ένα από τα βασικά εργαλεία της βιώσιμης χωρικής ανάπτυξης (EC, 1998; 1999).

Η πρόκληση είναι η αξιοποίηση των μορφών της χωρικής διακυβέρνησης με επίγνωση των πιθανών αρνητικών συνεπειών που έχουν για τη δημοκρατική συμμετοχή αλλά και για την εξέλιξη των χωρικών και κοινωνικών ανισοτήτων (Θωΐδου, 2004). Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι μια τέτοια κατεύθυνση δεν φαίνεται ανέφικτη, καθώς μέσα από τα σύγχρονα σχήματα της διακυβέρνησης δίνεται καταρχήν η δυνατότητα έκφρασης κοινωνικών φορέων και αυθόρμητων πρωτοβουλιών (grassroots initiatives) που δεν εντάσσονται πάντοτε στην τυποποιημένη, συγκεντρωτική διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Στα σχήματα αυτά θα μπορούσαν να αναζητηθούν δυνατότητες ενεργοποίησης της κοινωνίας των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (σχετικά βλέπε και στο Γετίμης, 2000: 478-482). Βέβαια, δεν παύουν να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη οι προσδοκίες αυτών των εκδοχών (Swyngedouw, 2005) καθώς και οι νέες κατευθύνσεις του χωρικού σχεδιασμού (Βασενχόβεν, 2002).

Από την πλευρά της ανάπτυξης και της απασχόλησης οι αστικές περιοχές, ιδίως οι μητροπολιτικές, έχουν αναδειχθεί σε σημαντικό παράγοντα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο η δυναμική τους είναι πηγή πιέσεων για την κοινωνική και χωρική οργάνωση και συνοχή και το περιβάλλον, που βασική αιτία έχουν την εντατικοποίηση του ανταγωνισμού. Ως απάντηση στα προβλήματα αυτά ο στόχος για βιώσιμη αστική ανάπτυξη επιδιώκει να συνδυάσει την οικονομική ανάπτυξη με την προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική συνοχή, χωρίς βέβαια να έχει την ίδια αφετηρία και το ίδιο περιεχόμενο για όλους τους εμπλεκόμενους. Οι μορφές διακυβέρνησης θεωρούνται σημαντική παράμετρος για την προώθηση της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης (UN-HABITAT, 2002), καθώς ζητούμενο μεταξύ άλλων είναι η αύξηση της κοινωνικής συμμετοχής και της συναίνεσης κατά τις φάσεις του σχεδιασμού και της εφαρμογής των πολιτικών.

Στην κατεύθυνση αυτή η ψηφιακή διακυβέρνηση μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην επίτευξη του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης αξιοποιώντας τις δυνατότητες των ΤΠΕ. Ο ρόλος των ΤΠΕ είναι πράγματι καθοριστικός και για τις τρεις παραμέτρους της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης:

- Την οικονομία, ως παράγοντας προώθησης της οικονομίας της γνώσης.
- Το περιβάλλον, συμβάλλοντας στον έλεγχο και τη διαχείρισή του, τη βελτίωση των μεθόδων και τεχνολογιών της παραγωγής, την απούλοποίηση λειτουργιών της πόλης.
- Την κοινωνική συνοχή, με τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε υπηρεσίες και δίκτυα, της πληροφόρησης και της συμμετοχής στη συζήτηση για τα θέματα της πόλης, της ενσωμάτωσης κοινωνικά αποκλεισμένων ή μειονεκτουσών ομάδων, με προϋπόθεση βέβαια την αποφυγή του ψηφιακού αποκλεισμού.

Η ανάπτυξη των ΤΠΕ και των εφαρμογών τους έχει τροφοδοτήσει έναν διάλογο σε παγκόσμια κλίμακα για τις συνέπειες, θετικές και αρνητικές, της εξάπλωσης και της χρήσης τους, καθώς και για τις προϋποθέσεις των θετικών συνεπειών. Οι προϋποθέσεις αφορούν τις υποδομές (δίκτυα δεδομένων, υπολογιστές και το αντίστοιχο λογισμικό) καθώς και την ικανότητα / δυνατότητα αξιοποίησής τους. Η ικανότητα αυτή αφορά τόσο τα απαραίτητα

προσόντα και τις γνώσεις καθώς και την πρόσβαση στις κατάλληλες υποδομές και τεχνικά μέσα, όσο και την θέληση και τα κίνητρα για αλλαγή των καθημερινών συνθηκών και για προσαρμογή στη νέα κατάσταση από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη (διοίκηση, επιχειρήσεις, πολίτες). Μεταξύ αυτών των προϋποθέσεων είναι ίσως ευκολότερο να εξασφαλιστεί η πρώτη (τεχνολογική υποδομή), παρόλο που απαιτεί σημαντικούς πόρους. Πιο δύσκολη φαίνεται πως είναι η εξασφάλιση της δεύτερης, δηλαδή η πρόσβαση σε συνδυασμό με τις γνώσεις και ικανότητες, με δεδομένο ότι το ψηφιακό χάσμα είναι υπαρκτό. Η τρίτη προϋπόθεση (επιθυμία και κίνητρα για αλλαγή) σχετίζεται, ειδικά για την ψηφιακή διακυβέρνηση, τόσο με τις αλλαγές εντός της δημόσιας διοίκησης όσο και με την αναπροσαρμογή της στάσης και του τρόπου λειτουργίας των κοινωνικών δρώντων (Foutakis and Thoidou, 2006).

Το ψηφιακό χάσμα δεν αφορά μόνο τις ΤΠΕ. Συνδέεται με τα γενικότερα ζητήματα της διανομής του εισοδήματος, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Για το ξεπέρασμά του θα πρέπει η προσπάθεια να είναι μακροχρόνια, να διατίθενται σημαντικοί χρηματικοί πόροι και να υπάρχει η πολιτική βούληση για αναπροσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος. Ειδικά για τον αστικό χώρο η αξιοποίηση της συμβολής των ΤΠΕ στις συνιστώσες της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης προϋποθέτει διαρκείς προσπάθειες μέσα από χάραξη πολιτικών και συγκεκριμένες παρεμβάσεις για ίσες ευκαιρίες και δυνατότητες πρόσβασης όχι μόνο μεταξύ των κοινωνικών ομάδων αλλά και μεταξύ των περιοχών.

Για την Κοινωνία της Πληροφορίας στις πόλεις οι Van Der Meer and Van Winden (2003: 408-412) θεωρούν ότι εκδηλώνεται με τρεις κύριες πλευρές: *υποδομή, πρόσβαση* (που συμπεριλαμβάνει την ικανότητα χρήσης των ΤΠΕ), και *περιεχόμενο*, με πιο βασική τη δεύτερη. Ο βαθμός και ο τρόπος ανάπτυξης αυτών των πλευρών επηρεάζει τις χωρικές ανισότητες μέσα στην πόλη αλλά και την κινητοποίηση των τοπικών φορέων, καθώς αναφέρουν περιπτώσεις ακόμα και αυθόρμητων πρωτοβουλιών (*grassroots initiatives*) για την εξασφάλιση της διαθεσιμότητας ευρυζωνικών υποδομών σε συγκεκριμένες περιοχές (ό.π.).

Ειδικά για το περιεχόμενο, για ένα δεδομένο επίπεδο υποδομών και πρόσβασης σημασία έχει αν η έμφαση δίνεται στις τεχνο-οικονομικές ή τις κοινωνικές διαστάσεις. Όπως διαπιστώνει ο Martin, (2005: 5) «η κύρια ώθηση για τις εθνικές και διεθνικές κυβερνητικές πρωτοβουλίες πηγάζει από τεχνο-οικονομικά παρά κοινωνικά κίνητρα». Από την άλλη πλευρά το τοπικό επίπεδο ίσως είναι το πλέον κατάλληλο για την έμφαση στην κοινωνική διάσταση των πρωτοβουλιών και εφαρμογών της Κοινωνίας της Πληροφορίας.

Για την ψηφιακή διακυβέρνηση η εξειδίκευση στον αστικό χώρο έχει ιδιαίτερη σημασία, μια που στο τοπικό επίπεδο αποκτά περισσότερο νόημα η συμμετοχή των πολιτών και των κοινωνικών φορέων για τη ρύθμιση προβλημάτων και τον σχεδιασμό της ανάπτυξης και γενικότερα οι συνθήκες είναι περισσότερο κατάλληλες για να δοθεί έμφαση στο περιεχόμενο της. Εξάλλου στο επίπεδο αυτό κυρίως υλοποιούνται οι νέες μορφές της διακυβέρνησης (Swyngedouw, 2005: 1992-1993).

Οι μορφές διακυβέρνησης σε συνδυασμό με τις δυνατότητες των ΤΠΕ στον αστικό χώρο διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο για την αστική ψηφιακή διακυβέρνηση. Σε αναλογία με την αστική διακυβέρνηση, η αξιοποίηση των μορφών ψηφιακής διακυβέρνησης στον αστικό χώρο αποτελεί πρόκληση για τους δρώντες. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η δυναμική της εξέλιξής της στο τοπικό επίπεδο μπορεί να της προσδώσει ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο ανάλογο με τη δυναμική της κάθε περιοχής, πέρα από τους περιορισμούς της αστικής διακυβέρνησης. Γενικότερα, στο πλαίσιο της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, η αστική ψηφιακή διακυβέρνηση:

- Προϋποθέτει την εμπλοκή των τοπικών φορέων στο σύνολό τους και τη βαρύτητα στο περιεχόμενο με έμφαση στους περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς στόχους.
- Αξιοποιεί το διαδίκτυο για το σύνολο των αστικών λειτουργιών και όχι μόνο για την

προβολή / marketing των πόλεων.

- Εμπλέκει το σύνολο των αστικών πολιτικών και των παρεμβάσεων που πραγματοποιούνται στην πόλη, συμβάλλοντας στη χωρική τους ολοκλήρωση.
- Προωθεί την κοινωνική συμμετοχή και ενσωμάτωση μέσα από τυπικά και άτυπα, θεσμοθετημένα και μη δίκτυα.
- Αξιοποιείται ιδιαίτερα στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού για πληροφόρηση – υποστήριξη των συμμετοχικών διαδικασιών, όπως για παράδειγμα με την αξιοποίηση των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών μέσω του διαδικτύου (Yigitcanlar, 2006).

4. Το ευρωπαϊκό πλαίσιο και η ελληνική εμπειρία

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση η στρατηγική για την ψηφιακή διακυβέρνηση εντάσσεται σε αυτήν για την Κοινωνία της Πληροφορίας. Το σχέδιο δράσης eEurope 2002 (EEK, 2000) ήταν προσανατολισμένο κυρίως στην επέκταση των δυνατοτήτων σύνδεσης στο διαδίκτυο και χρήσης του. Στη συνέχεια το eEurope 2005 (EEK, 2002) στόχευε στην αναβάθμιση της υποδομής σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των υπηρεσιών μεταξύ των οποίων και σύγχρονων δικτυακών δημόσιων υπηρεσιών (e-government: e-learning, e-health).

Το i2010 είναι το νέο στρατηγικό πλαίσιο για την Ευρωπαϊκή Κοινωνία της Πληροφορίας για την Ανάπτυξη και την Απασχόληση. Προτεραιότητές του είναι «η ολοκλήρωση του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου για την πληροφορία, ... η ενίσχυση καινοτομίας και επενδύσεων στην έρευνα ΤΠΕ, ... η ευρωπαϊκή κοινωνία της πληροφορίας χωρίς κοινωνικό αποκλεισμό ..» (EEK, 2005: 4). Το Σχέδιο δράσης για τις ηλεκτρονικές διοικητικές υπηρεσίες στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας i2010 επικεντρώνεται στους στόχους: «Κανένας πολίτης δεν θα μείνει στο περιθώριο: προώθηση της κοινωνικής ένταξης μέσω της ηλεκτρονικής δημόσιας διοίκησης .... Επίτευξη απόδοσης και αποτελεσματικότητας – συμβάλλοντας σημαντικά ώστε, έως το 2010, να έχει επιτευχθεί υψηλός βαθμός ικανοποίησης των χρηστών, διαφάνεια και λογοδοσία, περιορισμός της γραφειοκρατίας και βελτίωση της αποτελεσματικότητας. Υλοποίηση νευραλγικών υπηρεσιών με μεγάλο αντίκτυπο για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις ... . Δημιουργία κρίσιμων καταλυτικών παραγόντων - που, από το 2010 και σε ευρωπαϊκή κλίμακα, θα παρέχουν στους πολίτες και τις επιχειρήσεις τη δυνατότητα άνετης, ασφαλούς και διαλειτουργικής ελεγχόμενης πρόσβασης σε δημόσιες υπηρεσίες. Ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών και ενδυνάμωση των δημοκρατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων - με την επίδειξη, έως το 2010, εργαλείων για αποτελεσματικό δημόσιο διάλογο και συμμετοχή σε δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων» (CEC, 2006: 4-5).

Από τα παραπάνω φαίνεται πως η τρέχουσα στρατηγική της ΕΕ για την ψηφιακή διακυβέρνηση δίνει βαρύτητα στον πολίτη μέσα από τους στόχους για κοινωνική ένταξη, ικανοποίηση των χρηστών, συμμετοχή, ενδυνάμωση των δημοκρατικών διαδικασιών κ.λπ.. Για τη συνολική στρατηγική της ΚτΠ, ενδιαφέρον έχει με ποιον τρόπο αντιμετωπίζει την ανάγκη για την ψηφιακή ενσωμάτωση και συνοχή σε σχέση με την επιδίωξη της συνολικής ανταγωνιστικότητας της Ένωσης στο πλαίσιο της στρατηγικής της Λισαβόνας με την οποία είναι ρητά συνδεδεμένη. Όπως υποστηρίζει ο Martin (2005: 7) για τα δύο πρώτα σχέδια δράσης (eEurope 2002 και eEurope 2005) η βαρύτητα έχει δοθεί σαφώς στις τεχνικο-οικονομικές και όχι στις κοινωνικές διαστάσεις.

Στην Ελλάδα η στρατηγική για την ψηφιακή διακυβέρνηση, στο πλαίσιο της αντίστοιχης ευρωπαϊκής σχεδιάζεται και ασκείται για την περίοδο 2000-06 στο πλαίσιο του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ) κυρίως με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινωνία της Πληροφορίας (ΕΠ ΚτΠ) (ΥΠΟΙΟ 2004; 2006α) και για την περίοδο 2007-13 στο πλαίσιο του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) κυρίως με το ΕΠ Ψηφιακή Σύγκλιση για τις 8 περιφέρειες της σύγκλισης (ΥΠΟΙΟ, 2007α; 2007β), αλλά και με τα ΠΕΠ των 5 περιφερειών

μεταβατικής στήριξης και τα υπόλοιπα ΕΠ. Επίσης συνδέεται με τη γενικότερη κατεύθυνση εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης (π.χ. πρόγραμμα Πολιτεία - σχετικά βλέπε στο <http://www.gspa.gr>). Για την περίοδο 2006-13 έχει καταρτιστεί η Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική με σκοπό να πραγματοποιηθεί ένα «ψηφιακό άλμα» (α) στην παραγωγικότητα (β) στην ποιότητα ζωής, με στόχους για την ψηφιακή διακυβέρνηση: «Παροχή ψηφιακών υπηρεσιών προς επιχειρήσεις, αναδιοργάνωση δημόσιου τομέα», και «Ανάπτυξη ψηφιακών υπηρεσιών για τον πολίτη» (ΥΠΟΙΟ, 2006β: 29).

Η επιδίωξη της ψηφιακής ενσωμάτωσης και η αντιμετώπιση του ψηφιακού αποκλεισμού σύμφωνα με το ΕΠ ΚΤΠ 2000-06 βασίζεται στις αρχές Δημοκρατία και ατομικές ελευθερίες, Ίσες ευκαιρίες και αλληλεγγύη. Ανάλογα, οι άξονες προτεραιότητας αφορούν όχι μόνο τις υποδομές αλλά και την πρόσβαση, ιδίως μέσα από δράσεις στον τομέα της παιδείας και της κατάρτισης. Για την περίοδο 2007-13 «Στοχεύεται η χωρίς διακρίσεις πρόσβαση των πολιτών στις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών και στη γνώση, η διαθεσιμότητα ψηφιακών υπηρεσιών προς τους πολίτες καθώς και η καταπολέμηση του ψηφιακού χάσματος σε όλες του τις εκφάνσεις (γεωγραφικές, ηλικιακές, άτομα με αναπηρία κ.λπ.)» (ΥΠΟΙΟ, 2007β: 60).

Σε ό,τι αφορά τις χωρικές διαστάσεις και την τοπική εξειδίκευση, το ΕΠ ΚΤΠ 2000-06 έχει οριζόντια διάσταση, καλύπτοντας το σύνολο της χώρας χωρίς να εξειδικεύεται σε συγκεκριμένες περιοχές, πόλεις ή περιφέρειες. Σε αυτό αναφέρεται η «έντονη τοπική και περιφερειακή διάσταση» για την αποκέντρωση και την «ισότιμη συμμετοχή των περιφερειών στον παγκόσμιο χώρο» που υποστηρίζεται με τη «μεγαλύτερη εμπέδεια στην παρουσία της ίδιας της περιφέρειας στο σχεδιασμό για την ΚΤΠ, καθώς και με τη διαμόρφωση σχεδίου ανά περιφέρεια» (ΥΠΟΙΟ, 2006α: 11). Για το ΕΠ Ψηφιακή Σύγκλιση 2007-13 δηλώνεται επίσης ότι «ενσωματώνει την αναπτυξιακή και χωρική διάσταση» (ΥΠΟΙΟ, 2007β: 6). Ωστόσο, η χωρική διάσταση και στα δύο ΕΠ περιορίζεται στο επίπεδο των περιφερειών, χωρίς να προβλέπεται η ουσιαστική τοπική διάσταση με τη συμμετοχή τοπικών φορέων και ιδίως της Αυτοδιοίκησης. Αυτό δεν αποκλείει την ανάληψη σχετικών πρωτοβουλιών από τους φορείς της Αυτοδιοίκησης, όπως π.χ. η «ηλεκτρονική πολιτεία e-Τρίκαλα» (σχετικά βλέπε στο <http://www.e-trikalala.gr/>). Βέβαια δεν θα πρέπει να παραβλέπονται οι υπάρχουσες αδυναμίες των φορέων της Αυτοδιοίκησης (Παρατηρητήριο για την ΚΤΠ κ.ά., 2007).

Δυνατότητες για τη δημιουργία προϋποθέσεων ανάπτυξης – αξιοποίησης μορφών αστικής ψηφιακής διακυβέρνησης προκύπτουν κυρίως στο πλαίσιο του άξονα Εξυπηρέτηση του Πολίτη και Βελτίωση της Ποιότητας Ζωής του ΕΠ 2000-06. Για παράδειγμα, στο Μέτρο 2.4 Περιφερειακά γεωγραφικά πληροφοριακά συστήματα και καινοτομικές ενέργειες προβλέπονται Δράσεις ανάπτυξης εφαρμογών πιλοτικού και καινοτόμου χαρακτήρα με τελικούς δικαιούχους και φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Το ΕΠ 2007-13 μεταξύ των στόχων του έχει την «αξιοποίηση τεχνολογιών που ενισχύουν την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στις δημοκρατικές διαδικασίες σε συνεργασία με Μ.Κ.Ο.». Σχετικές δράσεις θα μπορούσαν να ενταχθούν στον άξονα Βελτίωση της Ποιότητας Ζωής που εξειδικεύεται με τους στόχους «Βελτίωση της καθημερινής ζωής μέσω των ΤΠΕ – Ισότιμη συμμετοχή των πολιτών στην ψηφιακή Ελλάδα» και «Ανάπτυξη ψηφιακών υπηρεσιών δημόσιας διοίκησης για τον πολίτη» (ΥΠΟΙΟ, 2006α; 2007β).

5. Συμπεράσματα

Η ψηφιακή διακυβέρνηση στον αστικό χώρο εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της αστικής διακυβέρνησης και της Κοινωνίας της Πληροφορίας που σε μεγάλο βαθμό προδιαγράφουν τις δυνατότητες και τους περιορισμούς της. Παραπέρα, η ανάπτυξη της αστικής ψηφιακής διακυβέρνησης θα μπορούσε να της προσδώσει ένα ιδιαίτερο τοπικό περιεχόμενο και δυναμική σε σχέση με τη δυναμική της κάθε περιοχής.

Σε ό,τι αφορά την αστική διακυβέρνηση, που έμμεσα μόνο συνδέεται με κατευθύνσεις πολιτικής και χρηματοδοτήσεις, η ελληνική εμπειρία είναι περιορισμένη, ενώ σε

συγκεκριμένες περιπτώσεις τα αποτελέσματα δεν ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά (σχετικά βλέπε Βασενχόβεν και Σαπουντζάκη 2005; Getimis and Grigoriadou, 2004). Γεγονός είναι ότι την κύρια αρμοδιότητα, ακόμα και την πρωτοβουλία για σημαντικά ζητήματα της πόλης, ιδίως τον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό, έχει η κεντρική κυβέρνηση.

Σε ό,τι αφορά την ΚτΠ, η διείσδυση της στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από « .. χαμηλή ζήτηση και περιορισμένη υιοθέτηση των τεχνολογικών μέσων παράλληλα με περιορισμένη διαθεσιμότητα ψηφιακών υπηρεσιών ...». Το ποσοστό διείσδυσης της ευρυζωνικότητας είναι «εξαιρετικά χαμηλό» και μόνο το 24% των νοικοκυριών διαθέτει πρόσβαση στο διαδίκτυο (ΥΠΟΙΟ, 2007β: 18, 20, 27). Βέβαια, η σαφώς καλύτερη θέση των μεγάλων αστικών κέντρων (ιδίως Αθήνα και Θεσσαλονίκη) στα θέματα αυτά (Skordili, 2006) είναι ένας ευνοϊκός παράγοντας για την αστική ψηφιακή διακυβέρνηση.

Το θετικό για την ψηφιακή διακυβέρνηση είναι ότι εντάσσεται σε συγκεκριμένη στρατηγική και προγραμματισμό με ρητές κατευθύνσεις και σημαντικές χρηματοδοτήσεις από εθνικούς και κοινοτικούς πόρους που μπορεί να αξιοποιηθούν. Μέσα από αυτά βελτιώνεται σε κάποιον βαθμό το επίπεδο των υποδομών και της πρόσβασης, επηρεάζοντας έμμεσα τις δυνατότητες ανάπτυξης μορφών αστικής ψηφιακής διακυβέρνησης, και ταυτόχρονα δίνεται η άμεση δυνατότητα υλοποίησης δράσεων από την πλευρά των τοπικών φορέων για την ανάδειξη του τοπικού περιεχομένου της αστικής ψηφιακής διακυβέρνησης. Προϋπόθεση είναι το επίπεδο θεσμικής και οργανωτικής ετοιμότητας – ικανότητας των τοπικών φορέων, πέρα από αυτά που παρέχει η δημόσια διοίκηση.

Δεδομένου ότι η τοπική εξειδίκευση της εθνικής στρατηγικής για την ψηφιακή διακυβέρνηση σε περιοχές και πόλεις γίνεται εκ των υστέρων με βάση τη δυνατότητα ανταπόκρισης στις προκλήσεις για υλοποίηση επιμέρους δράσεων, εναπόκειται στους τοπικούς φορείς (φορείς της Αυτοδιοίκησης, ΜΚΟ, ενεργοί πολίτες κ.λπ.) να αναπτύξουν πρωτοβουλίες για μια στρατηγική ψηφιακής διακυβέρνησης σε τοπικό επίπεδο (μητροπολιτικής περιοχής, δήμου, άτυπης ή θεσμοθετημένης μορφής συνεργασίας μεταξύ των ΟΤΑ ενός πολεοδομικού συγκροτήματος ή μιας μητροπολιτικής περιοχής) ώστε να αξιοποιηθούν το πλαίσιο αυτό. Στον βαθμό που υπάρχουν δυνατότητες χρηματοδότησης επιμέρους δράσεων, αυτό που θα μπορούσε να συμβάλει στην αξιοποίηση της ψηφιακής διακυβέρνησης στον αστικό χώρο είναι η χάραξη μιας τοπικής ψηφιακής στρατηγικής που θα συνδέεται με την αντίστοιχη στρατηγική της αστικής ανάπτυξης.

Η εμπειρία από την αξιοποίηση της ψηφιακής διακυβέρνησης στην περίπτωση του αναπτυξιακού προγραμματισμού και ειδικά των συγχρηματοδοτούμενων από την ΕΕ προγραμμάτων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο είναι θετική και ενδεικτική των δυνατοτήτων της ψηφιακής διακυβέρνησης για πληροφόρηση και συμμετοχή, με χαρακτηριστικά παραδείγματα (α) το Ολοκληρωμένο Πληροφοριακό Σύστημα (ΟΠΣ) (β) την ενημέρωση και δημοσιοποίηση μέσω του διαδικτύου με βάση την υποχρέωση εφαρμογής των κανόνων δημοσιότητας των Διαρθρωτικών Ταμείων της ΕΕ (Foutakis and Thoidou, 2006).

Η ψηφιακή διακυβέρνηση μπορεί να υποστηρίξει τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της αστικής ανάπτυξης με έμφαση στη βιωσιμότητα και τη συμμετοχή των πολιτών, και γενικότερα τις μορφές αστικής διακυβέρνησης που επικεντρώνονται στο κοινωνικό και τοπικό περιεχόμενο. Πιο συγκεκριμένα μπορεί να βελτιώσει το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών σε πολίτες και επιχειρήσεις, να συμβάλει στην προστασία του περιβάλλοντος και, τέλος αλλά όχι τελευταίο, στην πληροφόρηση - ενημέρωση των πολιτών, τη μεγαλύτερη διαφάνεια και λογοδοσία του δημόσιου τομέα, τη συμμετοχή των κοινωνικών φορέων, την ενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών. Βασική προϋπόθεση είναι γενικά η πολιτική βούληση και ειδικά η συνεχής προσπάθεια αποφυγής του ψηφιακού αποκλεισμού ανάμεσα σε περιοχές και κοινωνικές ομάδες στην πόλη.

Ευχαριστίες

Το άρθρο είναι αποτέλεσμα της συμμετοχής των συγγραφέων στη έρευνα Χωρική Ολοκλήρωση των Πολιτικών για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και ψηφιακή διακυβέρνηση. Εμπειρία και προοπτικές στη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης, που εκπονείται στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ με επιστημονικά υπεύθυνο τον καθηγητή Γ. Καυκαλά, στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ/ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ - έργο συγχρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Ένωση / Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ).

Βιβλιογραφία

Βασενχόβεν, Λ. και Σαπουντζάκη, Π., 2005: «Πρακτικές Διακυβέρνησης στο Μητροπολιτικό Σχεδιασμό της Αθήνας: Βελτιώνουν τις Προοπτικές Υλοποίησης Χωρικών Παρεμβάσεων Μεγάλης Κλίμακας;», εισήγηση που παρουσιάστηκε στο Συνέδριο Γεωγραφίες της Μητρόπολης: Όψεις του φαινομένου στον ελληνικό χώρο, Θεσσαλονίκη, 21-23/10/2005.

Βασενχόβεν, Λ., 2002: «Η δημοκρατικότητα του σχεδιασμού του χώρου και η αμφισβήτηση του ορθολογικού 'μοντέλου'», ΑΕΙΧΩΡΟΣ, κείμενα πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης, Βόλος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, 2, 30-49.

Γετίμης, Π. και Καυκαλάς, Γ., 2003: «Οι ευρωπαϊκές μητροπόλεις και το ζήτημα της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης» στο Π. Γετίμης και Γ. Καυκαλάς (επιμ.) Μητροπολιτική Διακυβέρνηση. Διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα, Αθήνα, Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού Πάντειο Πανεπιστήμιο, 13-31.

Γετίμης, Π., 2000: «Εναλλακτικές μορφές αστικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη» στο Ε. Ανδρικοπούλου και Γ. Καυκαλάς (επιμ.) Ο νέος Ευρωπαϊκός Χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης, Αθήνα, Θεμέλιο, 468-486.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ), 2000: eEurope2002, Σχέδιο δράσης που κατάρτισαν το Συμβούλιο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Feira, http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/action_plan/pdf/actionplan_el.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ), 2002: eEurope 2005: Κοινωνία της πληροφορίας για όλους, COM(2002) 263 τελικό, Βρυξέλλες, 28.5.2002 http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/news_library/documents/eeurope2005/eeurope2005_el.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ), 2003: Ο ρόλος της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης για το μέλλον της Ευρώπης, COM(2003) 567 τελικό, Βρυξέλλες, 26.9.2003, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/el/com/2003/com2003_0567el01.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ), 2005: Η στρατηγική i2010 – Ευρωπαϊκή κοινωνία της πληροφορίας για την ανάπτυξη και την απασχόληση, COM(2005) 229 τελικό, Βρυξέλλες, 1.6.2005.

Θωίδου, Ε., 2004: «Χωρική ολοκλήρωση των πολιτικών και χωρική ανάπτυξη: ευρωπαϊκές προοπτικές και η ελληνική εμπειρία» στο Γ. Καυκαλάς, (επιμ.) Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης: θεωρητικές προσεγγίσεις και πολιτικές, Αθήνα, Κριτική, 213-238.

Καυκαλάς, Γ., 2006: «Στρατηγικός χωρικός σχεδιασμός και μητροπολιτική διακυβέρνηση: ευρωπαϊκή εμπειρία και το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ εξαμηνιαία έκδοση επιστημών του χώρου, Αθήνα, Εξάντας, 12, 11-24.

Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας, Euroconsultants, SQuantos,

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2007: «Η χρήση Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών στις Περιφέρειες και τους ΟΤΑ. Παραδοτέο Π2: Αναφορά για τις εφαρμογές και τα συστήματα οργανωτικής υποστήριξης (back – office) των φορέων περιφερειακής διοίκησης και τοπικής αυτοδιοίκησης», http://www.observatory.gr/files/meletes/Π2_FINAL.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών (ΥΠΟΙΟ), 2004: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2000-2006 (Αναθεωρημένο-2004), <http://www.hellaskps.gr/Index2.htm> (πρόσβαση 10-2006).

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών (ΥΠΟΙΟ), 2006α: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας». Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, <http://www.infosoc.gr/infosoc/el-GR/epktp/> (πρόσβαση 31-08-2007).

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών (ΥΠΟΙΟ), 2007α: Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ) 2007-2013, http://www.hellaskps.gr/programper4/files/NSRF_VERSION_GR_SFC_260107.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών (ΥΠΟΙΟ), 2007β: Προγραμματική Περίοδος 2007-2013, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ψηφιακή Σύγκλιση», επίσημη υποβολή http://www.hellaskps.gr/programper4/files/YP_SXEDIA_EP/OP4.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών - Ειδική Γραμματεία Ψηφιακού Σχεδιασμού (ΥΠΟΙΟ), 2006β: Ψηφιακή Στρατηγική 2006-2013, http://www.infosoc.gr/NR/rdonlyres/A13F889F-DE92-4DCF-B64A-37351BFC69B9/3053/ktp_all.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Castels, M., 2000: The rise of the network society, Oxford, Blackwell.

Commission of the European Communities (CEC), 2006: i2010 eGovernment Action Plan: Accelerating eGovernment in Europe for the Benefit of All, COM(2006) 173 final, Brussels, 25.04.2006 http://europa.eu.int/lex-lex/LexUriServ/site/en/com/2006/com2006_0173en01.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

European Commission (EC), 1998: Sustainable Urban Development in the EU: A Framework for Action http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/pdf/caud/caud_en.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

European Commission (EC), 1999: ESDP-European Spatial Development Perspective Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission / DG Information Society and Media (EC, DG INFSO), 2005: Online Availability of Public Services: How is Europe Progressing? Web based survey on electronic public services, report of the fifth measurement, October 2004, Prepared by Capgemini, http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2005/doc/all_about/online_5th_measurement_fv4.pdf (πρόσβαση 31-08-2007).

Foutakis, D. and Thoidou, E., 2006: «e-Governance, Metropolitan Governance and Development Programming. The case of the Thessaloniki metropolitan area», 46th Congress of the European Regional Science Association Enlargement, Southern Europe and the Mediterranean, Volos, 29/8-3/9/2006.

Getimis, P. and Grigoriadou, D., 2004: «The Europeanization of Urban Governance in

Greece: A Dynamic and Contradictory Process», *International Planning Studies*, 9, 5-25.

Healey, P., 1997: «The revival of strategic spatial planning in Europe», in Healey et al. (eds) *Making Strategic Spatial Plans*, London, UCL Press, 3-19.

Martin, B., 2005: «Information society revisited: from vision to reality», *Journal of Information Science*, 31, 4-12.

Neuman, M., 1999: «Does the Planning need the plan?», *The 1999 APA National Planning Conference Proceedings*, <http://design.asu.edu/apa/proceedings99/JAPA/NEUMAN.HTM> (πρόσβαση 31-08-2007).

Nunes, F., 2005: «Aveiro, Portugal: Making a Digital City», *Journal of Urban Technology*, 12, 49-70.

Paskaleva-Shapira, K., 2006: «Transitioning from e-Government to e-Governance in the knowledge society: the role of the legal framework for enabling the process in the European Union's countries», *Proceedings of the 2006 international conference on Digital government research*, ACM Press, New York, 181-190.

Silcock, R., 2001: «What is e-Government?», *Parliamentary Affairs*, 54, 88-101.

Skordili, S., 2006: «New forms of regional inequalities in Greece: The diffusion of the internet across Greek regions», *46th Congress of the European Regional Science Association Enlargement, Southern Europe and the Mediterranean*, Volos, 29/8-3/9/2006.

Swyngedouw, E., 2005: «Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance-beyond-the-state», *Urban Studies*, 42, 1991-2006.

Thorleifsdottir, A., Paskaleva-Shapira, K., Forseback, L., Tzovaras, D., Christodoulou, E., Stocker, A. and Schnepf, D., 2004: *Best Practices in eGovernance. Review and Documentation*, INTELICITIES Project report, final, July 30, 2004, <http://www.intelcitiesproject.com/wcm-site/jsps/index.jsp?type=docDetails&cid=5503&lg=> (πρόσβαση 31-08-2007).

United Nations Human Settlements Programme, UN-HABITAT, 2002: *The Global Campaign on Urban Governance* <http://www.unhabitat.org/governance> (πρόσβαση 31-08-2007).

Van Der Meer, A. and Van Winden, W., 2003: «E-governance in Cities: A Comparison of Urban Information and Communication Technology policies», *Regional Studies*, 37, 4, 407-419.

Yigitcanlar, T., 2006: «Australian Local Governments' Practice and Prospects with Online Planning», *Journal of the Urban and Regional Information Systems Association*, 18.2, 7-17.